

Mag het iets minder privé zijn?

Pensioenprivatiseringen en hun gendereffecten

Ginn, J. (Schaarbeek, 17.02.2006). *Gender-Equal Treatment – Unequal Outcomes*. [Voordracht op het colloquium Pensioen M/V: Gelijke pensioenen of gelijke inkomens? Divazine/Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen].

De kwestie van de betaalbaarheid van de Europese pensioenstelsels onder druk van de vergrijzing bezorgt ook de beleidsmakers grijze haren. Doorheen de Europese Unie zien we een tendens om het gewicht van de private pensioenvorming¹ in het geheel van het pensioenstelsel te vergroten.² De ongelijke effecten van pensioenprivatisering op mannen en vrouwen komen echter zelden aan bod in het maatschappelijke debat. In dit artikel argumenteren we dat private pensioenspaarfondsen er niet in slagen om pensioenrechten te waarborgen voor periodes van onbetaalde zorgarbeid doorheen de loopbaan. Bij het vergelijken van de merites van het wettelijk stelsel en van private pensioenspaarfondsen moet er nochtans aandacht zijn voor de situatie van diegenen die zorg dragen voor de volgende generaties werkenden en belastingbetalers.³

Zorgtaken en pensioen: communicerende vaten?

De huidige Europese pensioenstelsels zijn het best afgestemd op een traditioneel mannelijke loopbaan gekenmerkt door levenslange voltijdse tewerkstelling. Vrouwen die de zorg opnemen voor de volgende en de vorige generaties zijn minder vaak (voltijds) aan het werk, hebben een minder goed gevuld loonzakje en dus minder middelen om te investeren in hun pensioen (Ginn, Daly & Street, 2001; Ginn 2003). De combinatie van zorgtaken en betaalde arbeid brengt vooral alleenstaande moeders in nauwe schoentjes, zoals hun zeer lage

werkzaamheidsgraad aantoont (Geurts, 2006). Zolang zorgverantwoordelijkheden ertoe leiden dat vrouwen zich (gedeeltelijk) terugtrekken van de arbeidsmarkt, zal hun voltijdse werkzaamheid er niet merkkelijk op vooruitgaan. Daarenboven blijven er doorheen de EU loonkloven en glazen plafonds bestaan en de quasi exclusief vrouwelijke terreinen van loopbaanonderbreking en deeltijdarbeid brengen blijvende schade toe aan hun financiële loopbaan (Román & Schippers, 2005, p. 135). Omwille van dit verschillend carrièrepatroon is het weinig waarschijnlijk dat vrouwen net als mannen in de toekomst in staat zullen zijn om volwaardige eigen pensioenrechten op te bouwen op basis van hun arbeidsloopbaan.

Een vrouwvriendelijke benadering van pensioenstelsels

In de discussie over de waarde van verschillende pensioensystemen staat de vraag centraal naar de juiste verhouding tussen de drie pijlers. Voor genderverschillen in pensioenopbouw en de plaats van zorgarbeid binnen een pensioenstelsel is er daarentegen nauwelijks aandacht (Orloff, 1993; Peeters e.a., 2003, p. 1095). Wanneer we met een vrouwvriendelijke bril naar pensioenstelsels kij-

ken, zien we hoe bepaalde vormen van tijdsbesteding bevoordeeld worden. Naarmate pensioenrechten strikter gerelateerd zijn aan inkomen uit arbeid, nemen de man-vrouwverschillen toe. Ingebouwde solidariteitsmechanismen daarentegen, die het pure verzekeringsprincipe overstijgen, zijn in het voordeel van vrouwen, vooral wanneer ze een periode minder actief zijn geweest op de arbeidsmarkt om te zorgen voor hun gezin (Rake, 1999). Het relatieve aandeel van wettelijke pensioenen en private pensioenvoorzieningen in een land zijn eveneens van belang voor de pensioenpositie van vrouwen. In de volgende paragrafen behandelen we de relevante aspecten van wettelijke en private pensioenvoorzieningen voor de opbouw van pensioenrechten en beoordelen we beide op hun capaciteiten om te voorzien in de behoeften van zorgverstrekkers.

Wettelijk pensioen (persoonlijk recht)

Stelsels met een vast basispensioen

De meeste landen van EU-15 voorzien in een of andere vorm van pensioenrechten voor periodes van kinderopvang, en sommige landen doen dit ook voor periodes van mantelzorg (Tabel 1). Twee stelsels met een vast basispensioen (Verenigd Koninkrijk en Ierland) zorgen sinds de jaren zeventig voor mensen met zorgverantwoordelijkheden door het aantal loopbaanjaren te verminderen dat vereist is voor het bekomen van een volledig basispensioen. Denemarken en Nederland keren een pensioen uit dat gebaseerd is op woonplaats en gefinancierd wordt met belastinggeld, vanaf 67 jaar in Denemarken en 65 in Nederland. Wie voornamelijk zorgarbeid heeft verricht, ontvangt dus hetzelfde basispensioen als

Tabel 1.

Uitkeringen voor kinderopvang of ouderenzorg in wettelijke pensioenstelsels (eerste pijler)

a) Stelsels met een vast basispensioen	
Verenigd Koninkrijk	'Home Responsibilities Protection' voor wie zorgt voor kinderen tot 16 jaar (of 18 in voltijds onderwijs) en voor mantelzorgers
Ierland	'Homemakers Scheme' voor wie zorgt voor kinderen tot 16 jaar (of 18 in voltijds onderwijs) en voor mantelzorgers
Denemarken	Universeel Sociaal Pensioen gefinancierd met belastinggeld (op basis van woonplaats)
Nederland	Universeel pensioen (op basis van woonplaats)
b) Stelsels gekoppeld aan arbeidsinkomen	
Finland	Gelijkstelling voor wie een zorguitkering ontvangt
Zweden	4 jaar gelijkstelling voor elk kind
Oostenrijk	4 jaar gelijkstelling voor elk kind
Duitsland	3 jaar gelijkstelling voor elk kind, gebaseerd op het nationaal gemiddeld inkomen; gelijkstelling voor mantelzorgers, voordeel afhankelijk van het aantal uren dat zorg verstrekt wordt
Frankrijk	2 jaar gelijkstelling voor elk kind; bonus voor moeders van 3 kinderen
België	2 jaar gelijkstelling voor elk kind, gebaseerd op het laatst verdiende loon
Portugal	2 jaar gelijkstelling voor elk kind
Luxemburg	2 jaar gelijkstelling voor elk kind
Spanje	1 jaar gelijkstelling voor elk kind
Italië	6 maanden gelijkstelling voor elk kind; 1 maand per jaar gelijkstelling voor informele zorgverstrekkers
Griekenland	3-6 maanden gelijkstelling voor elk kind
Denemarken (ATP)	Geen, maar pensioenrechten op basis van uren i.p.v. arbeidsinkomen
Verenigd Koninkrijk (State Second Pension)	Gelijkstelling tot het jongste kind 6 jaar is

Bron: Leitner 2001, tabel 4 en 5.

personen met een volledige arbeidsloopbaan. In 2002 bedroeg het algemene basispensioen in Nederland 203 € per week voor een alleenstaande, gekoppeld aan de evolutie van het minimumloon, plus een vakantietoeslag. Daarentegen bedroeg het Britse basispensioen in 2002 amper 112 € per week (15% van het gemiddeld inkomen), wat de effectiviteit van dit pensioen als herverdelingsinstrument ten voordele van zorgverleners ondermijnt.

Stelsels gekoppeld aan arbeidsinkomen

In pensioenstelsels die gebaseerd zijn op inkomen uit arbeid hangt de waarde van de opgebouwde pensioenrechten af van de bijdragebasis waarop men zich baseert voor die periode. Dit kan een percentage zijn van het gemiddeld inkomen in het land of van het arbeidsinkomen van het individu. Het aantal jaren dat gebruikt wordt om het gemiddelde arbeidsinkomen op te berekenen, is eveneens van belang voor de pensioenpositie van vrouwen (Leitner, 2001). De helft van de EU-15-landen met een pensioenstelsel gebaseerd op inkomen uit arbeid neemt de volledige loopbaan om het gemiddelde inkomen op te berekenen (België, Duitsland, Italië, Luxemburg, Zweden en Verenigd Koninkrijk). In deze landen halen periodes zonder loon of met weinig loon het gemiddelde inkomen naar beneden, tenzij men die periodes gelijkstelt voor de pensioenopbouw. De overige landen nemen als basis het gemiddelde inkomen tijdens de latere jaren van de loopbaan (Finland, Griekenland en Spanje) of tijdens de jaren met de beste inkomsten (Oostenrijk, Frankrijk en Portugal). Dit laatste is in het voordeel van vrouwen aangezien zij niet noodzakelijk het meest verdienen op het einde van hun loopbaan. Dit is vaak wel zo voor mannen, vooral in bediendefuncties. Samenvattend kunnen we stellen dat de meeste wettelijke pensioenstelsels in West-Europa wel degelijk voorzien in een compensatie voor de onderbroken loopbaanpatronen van vrouwen, maar dat de omvang van deze compensatie sterk varieert van land tot land.

Private pensioenen, private toegang? (tweede en derde pijler)

Niet alle werkenden hebben gelijke toegang tot bedrijfspensioenvorming (tweede pijler). Vrouwen zijn minder vaak aangesloten bij deze vorm van pensioenvoorziening, om te beginnen omdat ze minder

vaak aan het werk zijn dan mannen. De hogere inkomensgroepen – die vooral uit mannen bestaan – nemen ook vaker deel aan tweede pijlerpensioenen (Peeters e.a., 2003, p. 1098, Palmans, Peeters & Berghman, 2006, pp. 19, 21). Bovendien wegen de te betalen bijdragen relatief zwaarder door voor deeltijds werkenden en anderen met een laag loon (vooral vrouwen) (Fawcett/Age Concern, 2003). Als vrouwen al gelijke toegang hebben tot tweedepijlerpensioenen, zijn het hun lagere loon, kortere werkweek, minder lange staat van dienst en onderbroken loopbaanpatronen die in hun nadeel spelen bij de opbouw van pensioenrechten, met als uiteindelijk resultaat dat gepensioneerde vrouwen een lager inkomen verwerven uit tweedepijlerpensioenen dan gepensioneerde mannen (Ginn, 2003; Palmans e.a., 2006, pp. 22, 23).

Tot het individueel pensioensparen (derde pijler) hebben in principe alle werkenden toegang. In de praktijk hangt de deelname echter samen met de hoogte van het inkomen (Peeters e.a., 2003, p. 1106). Een mattheüseffect steekt bijgevolg de kop op: de hogere lonen profiteren het meest van de fiscale aanmoediging van overheidswege voor het individueel pensioensparen. Het rendement van deze vorm van pensioensparen is bovendien beperkt voor veel vrouwen en voor de lagere lonen in het algemeen (Davies & Ward, 1992, Waine, 1995). De bijdragen die in de beginjaren van de loopbaan betaald worden, hebben in verhouding een groot effect op het uiteindelijk gespaarde bedrag. Maar de mogelijkheden van vrouwen om bij te dragen zijn vaak beperkt zolang ze kinderen ten laste hebben. Daar komt nog bij dat vrouwen gemiddeld langer leven dan mannen, en daarom een lagere uitkering ontvangen per jaar pensionering: een ongeluk bij een geluk, zeg maar. Met eenzelfde gespaard bedrag ontvangen vrouwen ongeveer tien procent minder pensioenuitkeringen per jaar dan mannen omwille van hun hogere levensverwachting. Als resultaat van dit alles halen vrouwen in verschillende OESO-landen aanzienlijk minder inkomen uit private pensioenspaarfondsen dan mannen, zoals we verderop zullen zien.

Afgeleide pensioenrechten: een doekje voor het bloeden

Het inkomen dat vrouwen ter beschikking hebben na pensionering wordt beïnvloed door hun burger-

lijke staat, aangezien pensioenstelsels traditioneel voorzien in gezins- en overlevingspensioenen. Vaak zijn deze voorzieningen echter ontoereikend, vooral wanneer ook de man maar een bescheiden pensioen heeft. Afgeleide rechten in de pensioenreglementering schieten bovendien hoe langer hoe meer hun doel voorbij omwille van de loskoppeling tussen huwelijk, partnerschap en ouderschap. Verder is het door de toenemende kwetsbaarheid van het huwelijk voor vrouwen hoe langer hoe riskanter om te vertrouwen op een echtgenoot om een inkomen te hebben in hun oude dag.

Deze maatschappelijk veranderingen stellen de Europese beleidsmakers voor de uitdaging om meer adequate inkomensgaranties te voorzien voor gepensioneerde vrouwen. Ongehuwde moeders – met of zonder partner – hebben geen boodschap aan het bestaan van gezins- en overlevingspensioenen want ze kunnen er toch niet van genieten. Afgeleide rechten leiden tot financiële transfers van ongehuwde bijdragebetalers naar gehuwden; een subsidie van het huwelijk als het ware. Bovendien speelt het al dan niet opnemen van zorgverantwoordelijkheden niet mee bij de toekenning (Cuvillier, 1979; Jepsen & Meulders, 2002). Men kan de gezins- en overlevingspensioenen echter niet laten uitdoven zonder eerst voldoende pensioengaranties te geven aan personen die zich engageren om de zorg voor anderen op te nemen.

De verhouding wettelijk/privaat in het pensioenstelsel

Het individuele inkomen van gehuwden is zelden het voorwerp van analyse omdat men er van uit gaat dat iedere partner over de helft van het gezamenlijke inkomen beschikt. Onderzoek heeft nochtans uitgewezen dat de inkomensverschillen tussen oudere mannen en vrouwen het grootst zijn bij gehuwden (Ginn & Arber, 1991; 1993). Over ongehuwde ouderen is dergelijke informatie makkelijker te vinden. Makinen (2002) heeft gebruik gemaakt van Luxemburgse inkomensgegevens van midden jaren '90 om het pensioeninkomen van ongehuwden in verschillende landen te vergelijken. Bij de 69-plussers waren de pensioeninkomsten van vrouwen in verhouding tot die van mannen het laagst in het Verenigd Koninkrijk (66%), tussen 73 en 78% in de Verenigde Staten, Duits-

land, Frankrijk, Finland en Zweden en bijna 100% in Denemarken (Tabel 2). In het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, waar de private pensioenpijlers van relatief groot belang zijn, bedroeg het wettelijk pensioen van vrouwen meer dan 85% van het mannenpensioen. De kloof was echter veel groter bij de inkomsten uit private pensioenvorming. Britse vrouwen kregen slechts 43% van het inkomen dat mannen uit private pensioenvoorzieningen haalden. In Duitsland en Zweden was de kloof tussen vrouwen en mannen voor het wettelijk pensioen relatief groot, wat wijst op een sterke band met het arbeidsinkomen. Voor Frankrijk en Finland was het niet mogelijk om het aandeel van het wettelijk pensioen en de private pijlers in het totaal pensioeninkomen te achterhalen. We zien een hoge mate van gelijkheid tussen man en vrouw op het vlak van pensioeninkomen in Denemarken dankzij het herverdelende effect van het universeel pensioen op basis van woonplaats.

Tabel 2.

Pensioeninkomsten van vrouwen in verhouding tot die van mannen in zes OESO-landen. Ongehuwde vrouwen en mannen ouder dan 69, midden jaren '90

	Gemiddeld bedrag van vrouwen als % van dat van mannen ⁴		
	Wettelijk	Privaat	Totaal
Verenigd Koninkrijk	85	43	66
Verenigde Staten	90	52	78
Duitsland	78	75	78
Frankrijk	~	~	73
Finland	~	~	76
Zweden	76	69	75
Denemarken	101	89	99

~ De voornaamste pensioenstelsels worden niet opgedeeld in 'wettelijk' en 'privaat'.

Bron: Berekend op basis van Makinen (2002), figuur 4.2

De ongelijkheid tussen mannen en vrouwen op het vlak van private pensioeninkomsten verschilt van land tot land, met als uitschieters het Verenigd Koninkrijk en Denemarken. Deze landenvergelijking leert ons dat een stijging van het aandeel van de private pensioenvorming in het pensioenstelsel van een land nadelige effecten zal hebben op de gelijkheid van mannen en vrouwen.

Conclusie: meer privaat is minder gelijk

In dit artikel hebben we trachten aan te tonen dat de meest kwetsbaren in de samenleving het eerste slachtoffer zijn van pensioenprivatiseringen. Vooral vrouwen worden benadeeld door de tweede- en derdepijlerpensioenen meer gewicht te geven. Een vergelijking van wettelijke pensioenstelsels en private pensioenspaarsystemen leert ons dat de eerste pijler het meest geschikt is om de nadelige effecten van zorgarbeid op het pensioeninkomen van vrouwen op te vangen.

*Bewerking en toevoegingen op basis van
Nederlandstalige literatuur:*

Annick Van Woensel
Steunpunt WAV

Noten

1. Private pensioenvorming omvat enerzijds de bedrijfspensioenvorming (ondernemingspensioenen en sectorpensioenen, gefinancierd via een groepsverzekering, een pensioenfonds of een sectoraal Fonds voor Bestaanszekerheid). Deze pensioenvoorzieningen worden uitgebouwd binnen een onderneming of bedrijfstak, of binnen een professionele categorie of beroepsgroep. Deze vorm van private pensioenvorming met een arbeidsgebonden karakter is gekend als de tweede pijler in de pensioenopbouw. Anderzijds is er de individuele pensioenvorming onder de vorm van een individuele levensverzekering of het pensioensparen (derde pijler). In de tweede en derde pensioenpijler worden de herverdelende financiële stromen gecontroleerd door private instituties. De eerste pijler verwijst daarentegen naar het wettelijke pensioen waarvan de financiële stromen gecontroleerd worden door de overheid (Peeters, Van Gestel, Gieselink, Berghman & Van Buggenhout, 2003, pp. 1084-1086)
2. Voor een gedetailleerd overzicht van het toenemende belang van de tweede en derde pijlerpensioenen in België, zie Gieselink, Peeters, Van Gestel, Berghman & Van Buggenhout, 2003 en Peeters e.a., 2003).
3. Dit artikel is gebaseerd op Ginn, J. (2004). *European Pension Privatisation: Taking account of gender. Social Policy and Society*, 3(2), pp. 121-132.
4. Verenigd Koninkrijk: 'State Earnings Related Pension Scheme' (SERPS) bij 'privaat', 'Supplemental Security Income' (SSI) bij 'wettelijk'

Duitsland: Ambtenarenpensioenen bij 'wettelijk'
Denemarken: Ambtenarenpensioenen bij 'wettelijk', ook het deel waarvoor een inkomenstoets plaatsvindt.

Bibliografie

- Cuvillier, R. (1979). The housewife: an unjustifiable burden on the community. *Journal of Social Policy*, 8(1), pp. 1-26.
- Davies, B. and Ward, S. (1992). *Women and Personal Pensions*. London: EOC.
- Fawcett/Age Concern (2003). *Pensions not a priority for women, says new research*. [Press release August 13th]. London: Fawcett Society/Age Concern England.
- Geurts, K. (2006). *Alleenstaande ouders*. WAV-rapport. Leuven: Steunpunt WAV.
- Gieselink, G., Peeters, H., Van Gestel, V., Berghman, J. & Van Buggenhout, B. (2003). *Onzichtbare pensioenen in België. Een onderzoek naar de aard, de omvang en de verdeling van de tweede en derde pensioenpijler*. Gent: Academia Press.
- Ginn, J. & Arber, S. (1991). Gender, Class and Income Inequalities in Later Life. *British Journal of Sociology*, 42(3), pp. 369-396.
- Ginn, J. & Arber, S. (1993). Pension Penalties: The Gendered Division of Occupational Welfare. *Work, Employment and Society*, 7(1), pp. 47-70
- Ginn, J. (2003). *Gender, Pensions and the Lifecourse. How pensions need to adapt to changing family forms*. Bristol: Policy Press.
- Ginn, J. (2004). European Pension Privatisation: Taking account of gender. *Social Policy and Society*, 3(2), pp. 121-132.
- Ginn, J., Daly, M. & Street, D. (2001). Engendering pensions: a comparative framework. In J. Ginn, D. Street & S. Arber (Eds.), *Women, Work and Pensions: International issues and prospects* (Chapter 1). Buckingham, Open University Press.
- Jepsen, M. & Meulders, D. (2002). The individualisation of rights in social protection systems. In H. Sarfati & G. Bonoli (Eds.), *Labour Markets and Social Protection Reforms in International Perspective* (Chapter 3). Aldershot: Ashgate.
- Leitner, S. (2001). Sex and gender discrimination within EU pension systems. *Journal of European Social Policy*, 11(2), pp. 99-115.
- Makinen, T. (2002). *Public or Private? International comparison of the structure and level of pension incom*. [Paper presented to the ISA XV World Congress of Sociology, Brisbane July 7-13].
- Orloff, A. (1993). Gender and the social rights of citizenship; the comparative analysis of gender relations and welfare states. *American Sociological Review*, 58, pp. 303-328.
- Palmans, S., Peeters, H. & Berghman, J. (2006). *Het pensioenkadaster geeft zijn gebeimen bloot. Een toepas-*

- sing op eerste- en tweedepijlerpensioenen bij gepensioneerde werknemers.* Mechelen: Kluwer.
- Peeters, H., Van Gestel, V., Gieselink, G., Berghman, J. & Van Buggenhout, B. (2003). Onzichtbare pensioenen in België. Een onderzoek naar de aard, omvang en verdeling van de tweede en derde pensioenpijler. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 45(4), pp. 1083-1122.
- Rake, K. (1999). Accumulated disadvantage? Welfare state provision and the incomes of older women and men in Britain, France and Germany. In J. Clasen (Ed.), *Comparative Social Policy Concepts, theories and methods*. Oxford: Blackwell.
- Román, A. & Schippers, J. (2005). De gevolgen van vrijwillige en onvrijwillige nonparticipatie voor loopbanen. *Over.Werk. Tijdschrift van het Steunpunt WAV*, 15(4), pp. 131-135.
- Waine, B. (1995). A disaster foretold? The case of the personal pension. *Social Policy and Administration*, 29(4), pp. 317-34.